

Oordeel en vonnis: Schuldig. Dood.

Executies voor lafhartig gedrag in de Eerste Wereldoorlog
op gezag van de Britse militaire autoriteit

Inleiding

De Eerste Wereldoorlog is een conflict waar de historici van nu nog lang niet over uitgeschreven zijn. De status de eerste in zijn soort te zijn geeft de geschiedkundigen genoeg stof om over na te denken. De intrinsieke, onheilspellende waarschuwing die de oorlog met zich meedroeg over wat de wereld van de twintigste eeuw nog meer te wachten stond, houdt de gemoederen nog bezig en vormt nog steeds de grond voor vele 'wat, als' –vragen. De Eerste Wereldoorlog was een creatie van hoogmoedige, nietsvermoedende mogendheden, die de wereld meer leed en moeilijkheden heeft toegebracht dan men ooit had kunnen vermoeden. Uit louter gewoonte gaan onze gedachten direct uit naar het aantal slachtoffers die de oorlog veroorzaakt heeft, zo'n tien miljoen militairen en zeven miljoen burgers. Dit onderzoek zal zich bezighouden met een klein deel van deze getroffenen. Een zeer klein deel.

Op het strijdveld, tussen de talrijke slachtoffers van de vijandelijkheden tussen de grote mogendheden van Europa, lagen namelijk ook lichamen van soldaten die gedood zijn op gezag van hun eigen legerleiding. Deze soldaten werd aanvankelijk een inscriptie op een monument of andere een vermelding op officiële herdenkingen ontzegd. Maar ze zijn niet vergeten, vooral in Groot-Brittannië niet. Dankzij de Britse tendens in de vroege twintigste eeuw om administraties netjes bij te houden en door de goede staat van bewaring in de loop der jaren, is men in staat geweest om deze geëxecuteerde militairen gemakkelijk te identificeren. In tegenstelling tot de overige gedaagden voor een militair gerecht uit de oorlog aan Britse zijde, zijn 346 soldaten met naam en toenaam in de archieven terug te vinden. Veelal zijn daarbij een accurate beschrijving van het verloop van hun rechtszaak en een handtekening van de opperbevelhebber als volmachtiging van de executie gevoegd.

Vanwege de pijnlijke inhoud van deze dossiers, voor zowel de nabestaanden als de militaire autoriteiten, zijn de archiefdeuren lang gesloten gebleven. Dat weerhield de Britse opinie er echter van te speculeren over wat de regering geheim probeerde te houden. Immers, vanaf Kerst 1914 bestonden al veronderstellingen over de onrechtvaardige behandeling van de beschuldigden tijdens rechtszaken.¹ Pas in de vroege jaren '80 werd een eerste blik op de papieren gegund. Judge Anthony Babington kreeg gedeeltelijk toegang tot de transcripties van militaire rechtszaken. Zijn onderzoek resulteerde in 1983 in een boek *For the Sake of Example*, waarin hij zijn bevindingen over het verloop van de zaken openbaarde.² Die werkten, op zijn zachtst gezegd, niet erg in het voordeel van het leger. In de jaren daarna werd er steeds meer literatuur gepubliceerd die meer kritisch dan ondersteunend commentaar leverde op de handelingen van de militaire autoriteiten. Een goed voorbeeld van dit soort literatuur is het boek *Shot at Dawn* van Julian Putkowski en Julian Sykes, waarin de executies stuk voor stuk geanalyseerd worden. In de jaren '90 ontstond er zelfs een campagne om de slachtoffers van vermeende

¹ Julian Putkowski en Julian Sykes, *Shot at Dawn: Executions in World War One by Authority of the British Army Act* (1998), 9.

² Putkowski en Sykes, *Shot at Dawn*, 9.

militaire onrechtvaardigheden een pardon te verstrekken, als erkenning dat ook zij gewoon slachtoffers waren van de algemene verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog. De campagnevoerders, hebben uiteindelijk hun zin gekregen, een pardon werd verstrekt, en sindsdien is de discussie rond dit onderwerp stilgevallen.

In mijn ogen lijkt het erop dat de regering toegegeven heeft aan het verzoek om de situatie zo goed mogelijk op te lossen door zo min mogelijk personen te benadelen. Weinig mensen zullen nu nog aanstoot nemen aan misdaden die negentig jaar geleden zijn uitgevoerd en Groot-Brittannië heeft gedurende deze periode altijd voorop gestaan in het vereren van de oorlogsveteranen van 1914-1918. Toch ben ik van mening dat de discussie over de rechtvaardigheid of onrechtvaardigheid van deze zaken nog niet voorbij is ondanks het uitgevaardigde pardon.

Van de 346 ter dood gebrachte Britten zijn 266 geëxecuteerd voor desertie; achttien voor lafheid in aangezicht van de vijand; zeven voor het ongeautoriseerd verlaten van de post; twee voor het slapen op de post; twee voor het weggooiën van wapens eveneens; vijf voor ongehoorzaamheid; vier voor het slaan van een meerdere en één voor (merkwaardig genoeg in een oorlog) gewoonweg geweld. Ten slotte vier man voor muiterij en 37 voor moord.³ In mijn onderzoek zal ik alleen de 305 gevallen in overweging nemen die terechtgesteld zijn voor lafhartig gedrag; de muiters en moordenaars laat ik achterwege.

Mijn onderzoek gaat namelijk over hoe de betreffende soldaten in een situatie zijn gekomen waarvoor ze rekenschap moesten afleggen tegenover een vuurpeloton. Door een beeld te schetsen van de vooroorlogse maatschappij van Groot-Brittannië zal ik beschrijven hoe jongemannen in de organisatie belandden waar ze in eerste instantie zoveel respect voor hadden. De verpletterende realiteit van oorlog veranderde iets in de houding en zelfbeeld van deze soldaten, zodat het harde leven in de krijgsmacht maar moeilijk uit te houden was. Sommige van hen ontwikkelden onverklaarbare aandoeningen die de Britse autoriteiten tot wanhoop dreven. Sommige probeerden uit hun uitzichtloze situatie te ontsnappen, wetend tot welke gevolgen zulke acties kunnen leiden. Als men dan voor de krijgsraad kwam, accepteerden men over het algemeen hun lot. Dit onderzoek zal zich ook bezig houden met het verloop van de rechtszaken, de discussie of deze soldaten terecht zijn gestorven of niet en de vraag of de executies uiteindelijk het beoogde doel bereikt hebben. Mijn doel is niet om kritiek te leveren op de rechtvaardigheid van het besluit van de regering om het pardon te verstrekken, noch om een oordeel te vellen over de inschikkelijkheid van de regering en wat deze beslissing betekent voor andere campagnes. Ik wil graag met dit onderzoek aantonen dat de discussie over het onderwerp toch wat ingewikkelder in elkaar steekt en minder zwart-wit is dan wordt gedacht. Daarom, kort gesteld: Hoe kwam het dat 305 Britse soldaten in de Eerste Wereldoorlog geëxecuteerd zijn op gezag van hun eigen legerleiding voor lafhartig gedrag?

³ Cathryn Corns en John Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone: British Military Executions in the Great War* (Londen 2001), 484.

Het begin van de strijd

Om die vraag te kunnen beantwoorden ga ik terug naar het Groot-Brittannië van voor 1914 om te onderzoeken waar de hoge verwachtingen van het incasseringsvermogen van de soldaten vandaan kwamen, waarom het leger van mening was dat de soldaten de gevechtsituaties aan zouden kunnen.

In haar boek *Dismembering the Male: Masculinity, Men's Bodies and the Great War* onderzoekt genderhistorica Joanna Bourke de invloed van de Eerste Wereldoorlog op het concept mannelijkheid. De negentiende eeuw was een periode waarin rationaliteit een belangrijke methode was om de 'sociale en ruimtelijke omwentelingen' van de industrialisatie te doorstaan.⁴ De economische groei die het gevolg was van de industrialisatie, bracht in Groot-Brittannië een grote mate van welvaart met zich mee. Dat stimuleerde de opbouw van sociale instituties voor zorg en onderwijs. De middenklasse breidde zich uit en de leden van de arbeidersklasse konden ook dokters en scholen betalen. Daarnaast bleef de Britse maatschappij ook zeer gestructureerd, zodat de meeste mensen wisten wat van hen verwacht werd en het zelfregulerend mechanisme van autoriteit en hiërarchie hen aan deze verwachtingen hielp te voldoen.⁵ De introductie van staatsonderwijs heeft daar een grote rol bij gespeeld. Op de openbare scholen werden de vele deugden van het leven geprezen, onder andere tijdens de 'manual training classes', waarin volgens Bourke de staat probeerde jongens hun geschikte genderrollen aan te leren. Een van deze belangrijkste deugden was 'robuuste Christelijkheid' (krachtige uitstraling op basis van christelijke waarden) een zeer belangrijke deugd was⁶, maar ook aan patriottisme en in zekere mate nationalisme werd aandacht geschonken. Aan de kinderen werd geleerd om trots te zijn op wat Groot-Brittannië bereikt had in de wereld, in het bijzonder op het grote rijk dat ze vergaard hadden.

Een ander gevolg van de welvaart was dat vele mensen, vooral uit de middenklasse, meer kans kregen om te investeren in hobby's en sociale activiteiten, omdat er meer vrije tijd te besteden was. In de vooroorlogse wereld heerste op het Britse eiland een cultuur van 'joining' ofwel, aansluiting. Vele verschillende organisaties werden uit de grond gestampt, waar de mensen gezamenlijk hun liefhebberijen konden uitoefenen en interesses konden delen. Deze clubs vormden een belangrijk aspect in de definiëring van de Britse identiteit.

Op zekere hoogte kunnen we ook het leger als een dergelijke organisatie bestempelen. De staat van onafhankelijkheid en het persoonlijke, sociale karakter maakte dit corps aantrekkelijk voor vele jongemannen. Zij keken op naar de krachtige individuen die onderling een sterke band met hun

⁴ Joanna Bourke, 'Masculinity, Men's Bodies and the Great War', *History Today*, Vol. 46 Issue 2, (1996) 8-11, 9.

⁵ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 27.

⁶ Bourke, 'Masculinity, Men's Bodies and the Great War', 9.

kameraden hadden ontwikkeld.⁷ Het leger was toentertijd niet sterk gebonden aan de politiek door een lange geschiedenis van zelfopgelegde discipline en wetten.

De jongens die te jong waren om zich voor het leger aan te melden, konden terecht bij jeugdorganisaties als de Boy Scouts en de Boys Brigade. Volgens Bourke waren dit populaire verenigingen, die gestructureerd waren naar militair voorbeeld en 'militaire vaardigheden en waarden' promootten. Daarnaast maakten ze ook gebruik van militaire vaktaal.⁸ De jongens leerden hier niet alleen voor zichzelf te zorgen (onafhankelijk te zijn van moeders en vrouwen), maar ook voor de groep als geheel. Hierdoor ontwikkelden deze jongeren een sterk gevoel van kameraadschap. Vele van hen wilde graag deelnemen aan de oorlog of op zijn minst een bijdrage leveren.⁹

Een tweede, misschien in de huidige tijd meer herkenbaar, maar minder belangrijke reden om het leger in te gaan, was dat deze jongemannen vaak opkeken naar de 'sterke soldaten' in het leger. Bourke legt uit dat alle mannen gespierde lichamen bewonderden en dat dit zeker als motivering kon gelden om zich aan te melden.

Toen Duitsland de neutraliteit van België schond en Groot-Brittannië haar op 4 augustus 1914 de oorlog verklaarde, waren daarom niet alleen de reguliere soldaten bereid ten strijde te trekken. Vanaf 6 augustus, na de oproep van Minister van Oorlog Lord Kitchener de wapens op te nemen stroomden de aanmeldingen van bereidwillige jongemannen binnen. De mogelijkheid deel te nemen aan de Pals Battalions, zodat men kon dienen met vrienden en burens uit de stad, stimuleerde het aantal inschrijvingen nog meer. Door deze zet werd slim ingespeeld op de trots van de burger en de gemeenschapsgeest van die tijd.^{10 11} De honderdduizenden jongemannen, van arbeiders tot studenten, die zich in de beginperiode van de Eerste Wereldoorlog vrijwillig aanmeldden om hun bijdrage te leveren werden 'Kitcheners' genoemd. Ook al werden vrijwilligers uitgebreid gecontroleerd, toch konden de militaire autoriteiten niet voorkomen dat vele geestdriftige minderjarigen zich het leger in wisten te bluffen. De British Expeditionary Force (BEP) was bij de start van de oorlog het enige leger dat gebaseerd was op vrijwilligers, waartoe ook de professionals gerekend mogen worden. Ondanks geluiden van protest heeft deze het nog lang met vrijwilligers uit kunnen houden.

Het is voor ons (Noord-Europeanen in de eenentwintigste eeuw) moeilijk om dat gedeelde gevoel van enthousiasme voor een oorlog te begrijpen. We zijn geneigd het toen heersende nationalisme en gevoel van trots (op het imperialistische Britse Rijk) af te schilderen als een vorm van arrogantie, zo verklaren de auteurs van *Blindfold and Alone*, Cathryn Corns en John Hughes-Wilson, zeker na de overige

⁷ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 34.

⁸ Joanna Bourke, *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and the Great War* (Londen 1996), 141.

⁹ Bourke, *Dismembering the Male*, 142.

¹⁰ Bruce Robinson, 'The Pals Battalions in World War One', 3 oktober 2011, http://www.bbc.co.uk/history/british/britain_wwone/pals_01.shtml (15 januari 2012).

¹¹ Wendy Holden, *Shell Shock* (Londen 1998), 10.

mislukkingen in de twintigste eeuw.¹² Het is daarom van belang om te realiseren dat de wereld voor de Eerste Wereldoorlog in wezen anders is dan de wereld waar we nu in leven en dat we daarom vanuit onze huidige waarden geen oordeel kunnen vellen over de samenleving van toen. Het belang van deze erkenning zullen we nog tegenkomen.

De oorlog bracht echter een geheel andere realiteit met zich mee. Uit de brieven die de soldaten naar het thuisfront schreven kunnen we concluderen dat dit niet het gevecht was waar de enthousiaste vrijwilligers op hadden zitten wachten. Niemand had hen kunnen voorbereiden op de gruwelijke uitwerking van een loopgravenconflict met zijn constante artilleriebeschietingen en bombardementen, het onophoudelijke verlies van kameraden en een steeds opbouwende paranoia voor een dood die je op elk ogenblik kon overvallen.¹³ Het is wat kort door de bocht om te zeggen dat de BEP alleen opgeleid was voor korte, conventionele veldslagen, maar het is duidelijk dat ze zich niet aangepast had aan de innovaties van de vooroorlogse periode. De laatste oorlog die de Britten hadden gevochten was de strijd in Zuid-Afrika, die de boeken zou ingaan als de Boerenoorlog en die voor Europese grootmacht op een vernedering uitliep. De strijd leek echter in de verste verte niet op hel die in 1914 begon.¹⁴

Na de Frans-Duitse Oorlog die in 1871 beslecht werd, was het conflict tussen deze twee Europese naties verre van over. Beide partijen begonnen direct met het treffen van voorbereidingen om in een volgend, schijnbaar onvermijdelijke, confrontatie aan het langste eind te trekken. De vreedstijd voor de uitbarsting van de Eerste Wereldoorlog stond voor deze grootmachten in teken van een wapenwedloop. Wapens werden gemoderniseerd, zodat ze bijvoorbeeld een grotere vuurkracht bezaten, en zelfs nieuwe strijdmiddelen werden ontworpen, zoals tanks. De naties waren zo verdiept in de technische innovatie dat ze zich niet bezig hielden met de vraag wat de gevolgen van deze wedloop zouden kunnen zijn. Ook Groot-Brittannië heeft in deze periode niet geheel stilgezeten. Met een eeuwenlange status als grootste zeemacht ter wereld werd er fors geïnvesteerd in de marine.¹⁵ Helaas zouden deze investeringen van weinig betekenis zijn in de oorlog die op handen was.

In de tussentijd gaf de Russisch-Japanse Oorlog in 1905 een klein voorproefje van wat de nieuwe techniek teweeg zou kunnen brengen. De Europese machten die op het punt van oorlog stonden kozen echter ervoor om de eventuele lessen te negeren.¹⁶

Of de Britse legermacht beter voorbereid was geweest als ze die lessen wel had getrokken uit de voorgenoemde oorlog is een vraag waar we alleen maar op kunnen speculeren. Als eiland en steunend op de kracht van de zeemacht dacht men geen behoefte te hebben grote aantallen dienstplichtigen.

Duidelijk werd dat men de aanhoudende vraag naar soldaten, de noodzaak van een wapenindustrie (om het hoge tempo van massaconsumptie van munitie bij te houden) en de

¹² Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 32.

¹³ *Ibidem*, 60.

¹⁴ *Ibidem*, 64.

¹⁵ Leo van Bergen, *Zacht en Eervol: Lijden en sterven in een Grote Oorlog* (Nijmegen 1999), 34.

¹⁶ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 63.

imponerende dodelijkheid van de moderne wapens niet vermoed had. Oorlogsdichter Robert Graves, die zich op wist te werken tot kapitein in het Britse leger bevestigt dit in zijn memoires *Goodbye To All That* als hij terugkijkt op zijn militaire training:

'(...) wij tweede luitenanten leerden regimentsgeschiedenis, militaire oefening, de techniek om wapens te hanteren, veldtactieken uit de Boerenoorlog, militaire wetgeving en organisatie, hoe een machinegeweer te gebruiken en hoe ons te gedragen bij formele gelegenheden. Wij groeven geen loopgraven, hanteerden geen granaten, we beschouwden de compagnie, niet het peloton, laat staan de sectie, als de kleinste onafhankelijke tactische eenheid.'¹⁷

Dit gold overigens niet alleen voor de Britse troepen. De legers van alle deelnemende naties vchten nog steeds vanuit oude omstandigheden.¹⁸ Eigenlijk had geen van de partijen geanticipeerd op een loopgravenfront. Dat is gewoonweg bij niemand opgekomen.¹⁹ Op een dergelijk front kan een offensief niet anders uitpakken dan als frontale aanval. De krijgsmachten bleven ook tijdens de strijd echter trouw aan traditionele ideologieën, want 'voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog was het geloof in de kracht van de aanval allesoverheersend'.²⁰ Maar in een loopgravenoorlog bleek deze langdurige traditie geen doorslag meer te geven. De verdedigende partij bezat nu een enorm voordeel. Daar zijn de soldaten van beide zijden snel achter gekomen. Het slagveld werd gedomineerd door vuurkracht en het blijkt dat de legers minder goed aangepast waren aan hun eigen technologische ontwikkelingen dan raadzaam zou zijn geweest. Het Britse leger, dat een manoeuvreleger bij uitstek was, had niets aan zijn verfijnde vaardigheden in een oorlog zonder flanken.²¹

De artillerie was buitengewoon onnauwkeurig, mede omdat de kwaliteit van luchtfoto's nog niet behoorlijk genoeg was. Daarnaast waren de jonge militaire nog niet bedreven genoeg met de nieuwe wapens. Hierdoor is het aantal soldaten dat gestorven is aan *friendly fire* aanzienlijk zijn geweest.²² Traditionele regels leken aan de kant geschoven te zijn: dit was een oorlog zonder beperkingen. De geallieerden leden vanaf het begin gigantische verliezen. In de BEP werden die in eerste instantie aangevuld met Territoriale Legers, professionele troepen die uit alle uithoeken van het Britse imperium gehaald werden. Deze versterkingen bleken ook niet genoeg om de linie te houden en daarom stapte de militaire leiding over tot het inzetten van de Kitcheners. Maar deze enthousiaste vrijwilligers waren niet zo bekwaam als de beroeps die hun voorgingen en daarom ook niet succesvoller in het tot een halt

¹⁷ Robert Graves, *Goodbye To All That* (1929), 83.

¹⁸ Ibidem, 64.

¹⁹ Ibidem, 63.

²⁰ Bergen, *Zacht en Eervol*, 337.

²¹ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 64.

²² Bergen, *Zacht en Eervol*, 336.

toeroepen van de tegenstander. Ook zij leden aanzienlijke verliezen waardoor de vorming van Pals Battalions nu een zure bijmaak kreeg. De overlevenden verloren hun beste kameraden in de strijd. De moraal van de soldaten ging met sprongen achteruit. Het grote verlies van soldaten is in zekere zin mede aan de Britse militaire autoriteiten zelf te wijten. De nieuwe oorlog had gevraagd om een grotere mobilisatie en daarom was een generale staf opgezet. Hiermee was de afstand tussen soldaat en bevelhebber groter, waardoor de ontwikkelde tactieken niet adequaat op de situatie ingespeeld waren. Tot ergernis van beide kanten lukte het hen niet de patstelling op het slagveld te doorbreken en de oorlog duurde voort op zijn allesvernietigende wijze.²³ In de loop van 1915 werd het de Britse legerleiding duidelijk dat de oorlog op deze manier niet vol te houden was en dat gaf de aanleiding tot de Military Service Act van januari 1916, die de militaire dienstplicht instelde.

Achteraf zijn er vele vraagtekens gezet bij de noodzaak van het starten van een oorlog. De wrijvingen tussen de mogendheden die oorlog op gang hebben gebracht lijken totaal niet in verhouding te staan met de repercussie die het conflict teweegbracht.

De soldaten stonden continu onder spanning en daarom een zenuwinstorting stond op de loer. Het is geen wonder dat onder druk van de ellendige situatie de soldaten de beweegredenen en doeleinden van de oorlog wel eens uit het oog verloren.²⁴ Zoals Corns en Hughes-Wilson in hun boek stellen:

'Het was de schaal en regelrechte wreedheid van deze nieuwe geïndustrialiseerde oorlogvoering, (...), dat de individuen overdonderden. Reken daarbij de luizen, de rottende lijken, de stank, angst, koude en honger, dag in, dag uit, de vermoeidheid na een 60-pond last mijlenlang rondgedragen te hebben door nauwe loopgraven, dat zal zelfs de meest duchtige geest doen rillen van wanhoop voordat hij zich zal wenden tot het geloof, het lot, de fles, of gewoon de benen neemt om de verschrikkingen te ontlopen.'²⁵

Het einde van de robuuste man

Toevlucht zoeken in religie of andere spirituele uitingen was geen fenomeen waar militaire autoriteiten in paniek van raakten. Zelfs drank werd alom geaccepteerd onder de soldaten en leiding om moed te vergaren om nog eenmaal *over the top* te gaan. Maar wegrennen, of in algemene zin je militaire plicht ontduiken, dat kon op geen enkele sympathie rekenen. Toch was het geen uitzonderlijk verschijnsel.

²³ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 37.

²⁴ Bergen, *Zacht en Eervol*, 336.

²⁵ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 67.

De destructieve oorlog had een grote impact op de geest van de soldaat. Al snel werd hem duidelijk dat het moeilijk was om de held uit te hangen en op te leven naar de maatstaven van mannelijkheid uit die tijd. Deze worstelingen zijn terug te lezen in talrijke brieven die soldaten naar het thuisfront stuurden en bewaard zijn gebleven. Bourke is van mening dat deze brieven de complexiteit van het mannelijkheidsbeeld weergeven. Aan de ene kant wilden deze jongemannen graag hun militaire dapperheid tonen, aan de andere kant schrijven ze vol openheid, gevoeligheid en liefde naar huis. De helft van deze correspondentie was naar moeders gericht, de oerrelaties waarop de jongens terugvielen in een dergelijke exceptionele situatie.²⁶ Het blijkt dat ze zich niet schaamden om hun troosteloze gedachten mee te delen. Volgens Michael Roper, die de correspondentie tussen soldaten en het thuisfront onderzocht heeft, stralen de brieven naast al het voornoemde vooral algehele angst uit. Soms wordt hij letterlijk benoemd, soms kun je het tussen de regels door lezen.²⁷

Volgens Joanna Bourke deserteerden in de twaalf maanden na oktober 1914 ongeveer 40.000 soldaten - 'dat is, 21 soldaten uit elke 10.000'. De *Manual of Military Law* (militair wetboek) werd geregeld bestudeerd om uit te rekenen hoever de individuen de regels konden rekken zonder de meest angstwekkende straffen over zich uit te roepen.²⁸

Al zolang er oorlog gevoerd wordt, is er sprake geweest van soldaten die het vechten niet meer zien zitten en daarom hun plicht proberen te ontlopen, door bijvoorbeeld te deserteren of een ziekte te veinzen. De militaire autoriteiten zijn daar altijd van op de hoogte geweest en schroomden in het verleden niet deze mannen af en toe streng te straffen. De plicht ontduiken betekent dat de desbetreffende individu niet kan opleven naar de taak die van hem verwacht wordt door de staat en door zijn gelijken. Vanwege de ongekende, extreme situatie werd de soldaat die in de Eerste Wereldoorlog zijn plicht wilde ontduiken harder gestraft dan bijvoorbeeld een arbeider die dezelfde overtreding beging in vreedstijd. Soms zelfs tot de dood toe. Zoals psycholoog Charles Myers in 1915 stelde: 'uit militair oogpunt is de deserteur of gek en hoort hij in het gekkenhuis, of is hij verantwoordelijk en dan zou hij doodgeschoten moeten worden'.²⁹ De situatie van de deze oorlog bracht echter nieuwe complexiteiten met zich mee.

De Eerste Wereldoorlog dankt zijn naam aan het feit dat hij op een schaal gevochten welke zich nog nooit had voorgedaan. Daarbij had nog niemand ooit iemand zoveel gevallen van mentale instorting onder soldaten gezien, laat staan de ontelbaar verschillende gradaties van deze instortingen. Bovendien leek het erop dat elk geval zijn eigen symptomen toonde, van plaatselijke verlammingen tot hysterische

²⁶ Taylor, Lauri, 'Thinking Allowed: Conscientious objecting in World War One', 6 januari 2010, <http://www.bbc.co.uk/programmes/boopktr5> (21 december 2011).

²⁷ Taylor, Lauri, 'Thinking Allowed: Conscientious objecting in World War One', 6 januari 2010, <http://www.bbc.co.uk/programmes/boopktr5> (21 december 2011).

²⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, 80.

²⁹ Holden, *Shell Shock*, 26.

trillingen, 'levendige nachtmerries, hallucinaties of geheugenverlies'. De situatie werd verergerd omdat niemand in staat was te kunnen voorspellen wie zou instorten en waarom hij dat zou doen.³⁰

De medische wereld kwam meteen in actie: de ziektegevallen moesten tot op de bodem uitgezocht worden, op de eerste plaats omdat de mannen niet gemist konden worden aan het front. Verder zouden de artsen kunnen helpen het onderscheid te maken tussen oprecht zieken en huichelaars. De oorlog was een goede gelegenheid voor de medische wereld om haar nieuwe vaardigheden te testen, maar ook een periode waar nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen in hoog tempo elkaar opvolgden.³¹

Eén van de professoren die zich voor deze gevallen interesseerde was de eerdergenoemde psycholoog Charles Myers. Nadat hij vanwege zijn middelbare leeftijd afgewezen werd bij de War Office, vertrok hij op eigen houtje naar Frankrijk om de patiënten van zo dichtbij mogelijk te kunnen analyseren en wellicht te helpen genezen.³² Hij was één van de eerste medici die met een mogelijke verklaring kwam voor de epidemie van schijnbaar onverklaarbare zenuwzinkingen. Na een aantal gevallen behandeld te hebben dacht Myers namelijk dat explosies van nabij ingeslagen granaten fysieke effecten hadden op de soldaat, waardoor diens zenuwen beschadigd raakten. Hij noemde de ziekte *shell shock*, een term die direct opgepikt werd en veel populariteit vergaarde.³³ Gevallen waar dokters geen zinnig woord over konden zeggen kregen shell shock als label. Zo werden vele mysterieuze aandoeningen, die de meest uiteenlopende symptomen en gradaties demonstreerden, onder één noemer gebracht. Ook onder de militairen werd *shell shock* een gangbare term. Professor Myers begon echter te twijfelen aan zijn eerdere bewering over het verband tussen de inzinkingen en granaatexplosies. Hij erkende achteraf dat het psychologische aspect een veel grotere rol speelde in de totstandkoming van de inzinking en dat bijvoorbeeld ook slechte levensomstandigheden in de loopgraven shell shock konden veroorzaken.³⁴ Dat verklaarde ook meteen waarom militairen die niet aan het front of nog niet eens uitgezonden waren al symptomen konden vertonen. Hij trachtte de term af te schaffen, maar het was al te laat: het ingeburgerde gebruik had de ernst van de originele ziekte aangetast.³⁵ Het hele mysterie rond de oorzaak van shell shock maakte van de ziekte namelijk een eenvoudig excuus voor 'drukkers' om onder hun plicht uit te komen. Slachtoffers hoefden namelijk niet altijd te lijden aan zichtbare wonden. Psychische symptomen simuleren om in het ziekenhuis te belanden was een kleine moeite. Als men de arts succesvol om de tuin kon leiden, dan was het zelfs mogelijk naar huis gestuurd te worden. Ook was het gemakkelijk om een overtreding te wijten aan neurosen om daardoor de straf te ontlopen. In de loop van de strijd kreeg shell shock een nare bijmaak en dwong psychische patiënten terug de loopgraven in

³⁰ Ibidem, 7.

³¹ Bergen, *Zacht en Eervol*, 335.

³² Holden, *Shell Shock*, 16.

³³ Ibidem, 17.

³⁴ Ibidem, 21.

³⁵ Ibidem, 18.

uit angst om te voorkomen als verrader gebrandmerkt te worden.³⁶ De dokters kregen de nieuwe, lastige taak om als een soort detective de huichelaars te ontmaskeren. De militaire rechtbank echter, met het alleenrecht op spoedige rechtszaken en altijd omwille van een voorbeeld, beschouwden de neurosen vaak als een vorm van lafhartigheid.³⁷

Ondanks dat shell shock niet mocht aangevoerd worden als pleidooi in de militaire rechtbank³⁸ verdedigden de meeste beschuldigde soldaten zich door het op hun 'zwakke zenuwen' te gooien. Van de duizenden mannen die vervolgd zijn voor 'laf gedrag' zijn er 305 bevel van het Britse Leger geëxecuteerd. De rest van de straffen werd omgezet naar lichtere straffen. Naast desertie is de doodstraf ook gebruikt voor overtredingen als het verlaten van de post, slapen op de post, ongehoorzaamheid, slaan van een meerdere, weggooien van wapens en geweld.

De executies van de Britse soldaten in de Eerste Wereldoorlog hebben tot veel ophef geleid. Het feit dat de administratie van deze rechtszaken beter bewaard is gebleven dan bij de andere naties die deelnamen aan de oorlog hebben de Britse autoriteiten niet veel goeds gedaan.

De families thuis waren door de gestuurde brieven op de hoogte van de vele ontberingen die de soldaten aan het front leden.³⁹ Naar aanleiding van enkele geruchten over executies in de frontlinie stelden een aantal parlementsleden in het Brits Lagerhuis vragen. De regering was ervan overtuigd dat bevestiging van zulke praktijken slecht ontvangen zou worden en de moraal van het thuisfront zou aantasten. Daarom besloot ze om de executies te ontkennen.⁴⁰ Maar dit was niet het enige bezwaar dat de regering achteraf voor zijn voeten geworpen kreeg voor wat betreft de executies. Aan het eind van de twintigste eeuw bestond er een scala aan kritiek die niet alleen gevoelsmatige redenen betrof.

Slechts drie van de 346 geëxecuteerden hadden de rang van officier. Hierdoor betichtten vele historici de rechtbanken van discriminerend gedrag. Maar men moet rekening houden met het gegeven dat officieren vaak een langere opleiding genoten hadden dan gewone soldaten en daarom wellicht beter bestand waren tegen de ontberingen van de loopgraven. Daarnaast hadden officieren vaak een betere schuilplek in de loopgraaf en kregen ze een oppasser aangesteld, die hun het leven een stuk comfortabeler kon maken. Dat wil niet zeggen dat de officieren niet meevochten in de strijd.⁴¹ Bovendien moeten we de impact beschouwen van een officier die beschuldigd werd. Zowel zijn meerderen als zijn ondergeschikten zullen consequenties daarvan ondervinden.⁴²

Een tweede punt van kritiek is dat de rechtszaken zelf niet 'schoon' verlopen zijn. Geen van de beschuldigde soldaten kreeg de mogelijkheid om in hoger beroep te gaan. Historicus Leo van Bergen

³⁶ Bergen, *Zacht en Eervol*, 228.

³⁷ Ibidem, 225.

³⁸ Holden, *Shell Shock*, 26.

³⁹ Taylor, Lauri, 'Thinking Allowed: Conscientious objecting in World War One', 6 januari 2010, <http://www.bbc.co.uk/programmes/boopktr5> (21 december 2011).

⁴⁰ Bergen, *Zacht en Eervol*, 349.

⁴¹ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 262.

⁴² Ibidem, 87.

trekt daaruit de conclusie dat een besluit tot executie een volledig willekeurige aangelegenheid was, al kon de timing van de overtreding (bijvoorbeeld als een aanval gepland was) een verschil maken.⁴³

Een ander bezwaar is dat achteraf twintig procent van de geëxecuteerde soldaten minderjarig bleek te zijn. Deze verdachten maakten daarvan meestal geen melding tijdens het verhoor. Er zijn vele verhalen van jongemannen die zich het leger in gebluft hadden en gezien het grote aantal enthousiaste aanmeldingen na Lord Kitchener's oproep kunnen we het leger niet verwijten dat dat hen niet bekend was.

De geëxecuteerde mannen waren veelal laaggeschoold en niet opgewassen tegen de aanklagers in een intimiderend verhoor. De rechters en aanklagers leken vaak uit op een veroordeling, waarbij het bevorderen van discipline het uiteindelijke doel was, niet de executie als straf.⁴⁴ Dat zouden we ook kunnen opmaken uit de verhalen dat de terechtgestelden voor hun executie vaak dronken gevoerd werden met brandy⁴⁵, zodat ze zelf het moment suprême minder bewust zouden mee maken. Volgens historici Julian Putkowski en Julian Sykes lag de druk om zware straffen te eisen bij vooral jongere aanklagers die zich gedwongen voelden te bewijzen dat ze hetzelfde doel voor ogen hadden.⁴⁶

Andere bezwaren waren dat niet de 'prisoners friends' (de personen die de verdachten advies mocht geven) vaak niet juridisch onderlegd waren en dat de dokters over het algemeen niet veel moeite hadden gedaan om het leven van de verdachten te redden. Natuurlijk moeten we hier de moeilijke taak van deze artsen in overweging nemen en ook de vermoedheid die hun baan in het leger met zich meebracht.

Ook werden in sommige gevallen de schuldig bevonden soldaten voor een vuurpeloton neergezet, dat opgemaakt was uit mannen uit hun eigen regiment. Nooit is er geweigerd te schieten, maar deze toestanden geven de executies een mogelijk nog wreder karakter.⁴⁷

Alle deze kritiek heeft geleid tot de oprichting in vroege jaren '90 van de 'Shot At Dawn Campaign', die er op uit was een officieel pardon te verkrijgen van de regering voor de 305 geëxecuteerde soldaten. De fanatiekste voorvechters waren de nabestaanden van Harry Farr, die op vijftientigjarige leeftijd in Noord-Frankrijk de dood vond. Zijn zaak stelde een voorbeeld voor alle andere zaken.

Farr had de verschrikkingen van de gevechten aan de Somme in 1915 meegemaakt en was meerdere keren opgenomen en weer ontslagen bij de medische post vanwege zijn fysieke instortingen.⁴⁸ Zijn laatste bezoek liep echter heel anders af. In de rechtsverslagen wordt het voorval door vier getuigen beschreven, onder andere door sergeant-majoor H. Haking:

⁴³ Bergen, *Zacht en Eervol*, 350.

⁴⁴ Ibidem, 351.

⁴⁵ Holden, 40.

⁴⁶ Putkowski en Sykes, *Shot at Dawn*, 16.

⁴⁷ Bergen, *Zacht en Eervol*, 350.

⁴⁸ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 202.

'de verdachte beweerde dat hij ziek was (...) ik droeg hem op zich ziek te melden bij de Dressing Station. Toen hij terugkwam beweerde hij dat ze hem niet wilden onderzoeken omdat hij niet gewond was (...).'

De sergeant-majoor stuurde hem terug naar zijn groep, maar Farr is al snel zoek. Enkele uren later zag de sergeant-majoor hem bij een hele andere post staan. Hij vroeg hem wat hij daar deed:

'hij antwoordde "ik kan er niet tegen". Ik vertelde hem dat hij die avond in de loopgraven verwacht werd. Hij antwoordde "ik kan niet gaan". Ik droeg wachtmeester Booth op om hem onder begeleiding mee te nemen naar de loopgraven. Na 500 yards gelopen te hebben begon de verdachte te schreeuwen en te worstelen met zijn begeleiding. Opnieuw waarschuwde ik hem dat hij naar de loopgraven moest gaan of hij zou vervolgd worden voor lafhartig gedrag. Hij antwoordde "ik ben niet fit genoeg om de loopgraven in te gaan".⁴⁹

Ook de overige getuigen spraken niet in het voordeel van Farr. Hij werd nog onderzocht door een medische officier die zijn fysieke en mentale conditie goed achtte.⁵⁰ De reden waarom hij het woord 'goed' later doorgestreept en vervangen heeft voor 'voldoende' is niet duidelijk, maar het lijkt dat Farr's toestand toch niet het niveau had dat men van een gezonde soldaat zou verwachten. Ten slotte mocht hij nog zichzelf verdedigen. Farr deed inderdaad een beroep op het feit dat hij zich ziek voelde, maar toen de rechtbank vroeg waarom hij zich niet ziek had gemeld nadat hij gearresteerd was antwoordde hij:

'ik voelde me beter, omdat ik weg was van alle explosies'.⁵¹

Dit antwoord doet bijna voorkomen dat hij zijn ziekte verzonnen had om maar uit de buurt van het oorlogsgeweld te blijven. De rechtszaak heeft, zoals bijna elke rechtszaak in de Eerste Wereldoorlog, niet meer dan 20 minuten geduurd. Harry Farr werd schuldig verklaard en het bevel tot executie werd ondertekend door opperbevelhebber Sir Douglas Haig. In de vroege ochtend van 18 oktober 1916 werd Farr, na het weigeren van een blinddoek, geëxecuteerd. Zijn familie heeft altijd betoogd dat hij onder enkele symptomen van shell shock leed.

⁴⁹ Public Record Office, Kew - File No: WO71/509.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

Het recht spreekt

Als we de individuele zaken van deze soldaten bekijken, is het moeilijk een gevoel van medelijden te ontkennen. De wreedheden van deze oorlog zijn tot in detail openbaar gemaakt en we hoeven ons niet lang in te leven in de situatie van één van de terechtgestelden om tot de conclusie te komen dat we misschien hetzelfde gedaan zouden hebben. Gestraft worden voor puur menselijke reacties op angst klinkt fout. We hebben echter al eerder aangetoond dat de wereld van toen wezenlijk anders was dan de wereld van nu en daarbij is ook het functioneren in het leger fundamenteel anders dan het functioneren in de burgermaatschappij. Om de kwestie van de rechtvaardigheid of onrechtvaardigheid van de straffen op te lossen zouden er we het militaire wetboek dat tijdens de Eerste Wereldoorlog van kracht was op na moeten slaan.

In vele opzichten heeft het leger altijd een aparte status gehad in de samenleving. We kunnen tot in de klassieke tijd een militaire code terugvinden die los staat van de gewone burgerwetten.⁵² De functie van het leger is te allen tijden het land te verdedigen wanneer dit bedreigd wordt. Daarom is het noodzakelijk voor het leger om tijdens de chaotische status van oorlog zo efficiënt mogelijk op te treden. Discipline moet afgedwongen worden om de mannen onder controle te houden. Hoge verwachtingen van hun dapperheid zijn essentieel. Deze gevechtssituaties vereisen immer 'directe gehoorzaamheid, strikte discipline en een onaantastbare autoriteit van de commandant'. Dat betekende dat zelfs de meest liberale democratieën een wijdverbreide erkenning gaven aan de noodzaak van zelfregulatie in een aparte rechtscode voor de militaire macht.⁵³ Militairen worden vervolgd door militairen. Het zou ons dan ook niet vreemd moeten voorkomen dat het leger het recht had om in oorlogstijd haar rechtszaken vlot te behandelen.

Om de legitimiteit van de executies uit de Eerste Wereldoorlog aan Britse zijde oprecht te kunnen beoordelen, moeten we ons wenden tot hun militair wetboek. De laatste versie van deze handleiding voor de uitbraak van de oorlog was bijgewerkt in februari 1914.⁵⁴ De inhoud van het 'Manual of Military Law' bestaat, naast een korte geschiedenis van het militaire recht, uit een beschrijving van militaire overtredingen en hun strafmaatregelen. De dikte van het boek in ogenschouw nemend, kunnen we wel stellen dat de auteurs zeer delicaat met hun taak zijn omgegaan. De manieren hoe een overtreding te herkennen en beoordelen worden uitvoerig beschreven en soms zelfs meerdere malen herhaald.⁵⁵ Gezien het feit dat de militaire code harder is dan de burgerwetten, was het mogelijk nog belangrijker dat er geen twijfel zou bestaan over de beschuldiging van de verdachte.

⁵² Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 39.

⁵³ *Ibidem*, 40.

⁵⁴ *Ibidem*, 43.

⁵⁵ *Ibidem*, 45.

De genoemde 305 executies betroffen allemaal de overkoepelende beschuldiging 'lafheid'. Een laf persoon verwerpt belangrijke waarden waar het leger op gebouwd is en trekt daarmee het bestaansrecht van de organisatie in twijfel. Ten eerste werkt lafheid de grondbeginselen van 'directe gehoorzaamheid, strikte discipline en onaantastbare autoriteit van de commandant' tegen. Ten tweede heeft lafheid in de geschiedenis een gevoel van schaamte met zich meegedragen. De soldaat die lafhartig gedrag vertoont is zijn angst niet de baas en voldoet daarom, vooral in de ogen van zijn eigen groep, niet aan een van de belangrijkste criteria van mannelijkheid.

Hoe uitvoerig de Manual of Military Law een overtreding ook behandelt, het blijft een zaak van interpretatie. Dat betekent dat het oordeel of iemand lafhartig is afhankelijk is van de beoordelend officier. Maar wanneer vertoont iemand lafhartig gedrag? Het duurt bijvoorbeeld nooit lang voordat iemand die in zijn broek plast voor angsthaas wordt uitgemaakt. Maar als dezelfde persoon broekplassend *over the top* gaat en een heldendaad verricht, is hij dan nog een angsthaas? Alle militairen aan de frontlinie waren angstig en daarom is alleen angst niet genoeg om iemand voor lafhartig gedrag te vervolgen. Hoewel de lafaards achteraf veel sympathie kregen van veteranen, soms omdat ze juist moediger waren omdat ze een bevel durfden te weigeren of het lef hadden om weg te lopen⁵⁶, toch waren de mannen tijdens de Eerste Wereldoorlog aanzienlijk minder gelukkig met de soldaten die niet evenveel hun best leken te doen over hun angst heen te stappen dan zichzelf. Volgens de auteurs van *Blindfold and Alone* kan dit een reden zijn geweest waarom maar achttien, soldaten voor 'lafheid in het aangezicht van de vijand' zijn geëxecuteerd tegenover 266 voor desertie.⁵⁷

Desertie was makkelijker te herkennen. Als de soldaat zonder geldige reden niet op de genoemde plek was op de genoemde tijdstip, terwijl hij wist dat hij er had moeten zijn, dan was hij een deserteur. Het verschil tussen desertie en absentie was de intentie: was het de bedoeling van de soldaat om weg te blijven? De verdenking kon versterkt worden als de persoon verdwenen was als een belangrijke slag op handen was of als hij teruggevonden werd zonder militaire uitrusting of in burgerkleding.⁵⁸

De tijdsduur dat de mannen die terechtgesteld zijn voor desertie gemist werden verschilde van een aantal uur tot een aantal maanden, waarbij het gemiddelde toch rond de twee weken lag. Daarnaast kon een groot deel van deze mannen herhaalde overtreders genoemd worden⁵⁹, niet alleen qua desertie, maar ook allerlei vanwege allerlei andere lichte overtredingen welke hen een slechte dossier bezorgden. De intentie om weg te blijven werd op die manier makkelijker bewezen.

Deze opgepakte mannen die doorgestuurd werden voor vervolging werden onderworpen aan een Field General Court Martial, de officiële 'disciplinetak' in het veld. Deze rechtszaken waren dus zeker

⁵⁶ Zacht en Eervol, 356.

⁵⁷ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 48.

⁵⁸ Ibidem, 45.

⁵⁹ Putkowski en Sykes, *Shot at dawn*.

geen volksgerichten, maar volgden de strenge regels en procedures die in dezelfde periode in de burgerrechtbanken van kracht waren.⁶⁰

Lafhartig gedrag maakt niet alleen de dader ten schande, maar ook de hele groep waartoe hij behoort.⁶¹ Hierom zouden medesoldaten, ondanks hun afkeer, geneigd zijn de ontduikende kameraad niet te rapporteren. De straf lieten ze dan over aan hun commandant die zijn eigen manieren had om de overtreder wat discipline bij te brengen. Aangezien de schuldige ook wist wat hem te wachten stond als hij voor de militaire rechtbank gedaagd zou worden, accepteerde hij liever de straf van zijn commandant.^{62 63}

De huichelaars en ontduikers werden harder gestraft in het leger dan in de gewone burgermaatschappij. Dit leidde volgens Joanna Bourke tot grote weerzin bij de militairen, omdat zij een heel ander idee hadden over wie de echte huichelaars en ontduikers waren, namelijk: '(...)de zakenman die in Groot-Brittannië bleef en geld verdiende aan de oorlogsindustrie, de principiële dienstweigeraars, de sportmannen die gewoon bleven voetballen, de werkers die opgedragen werden in staking te gaan.'⁶⁴

Mogelijk het belangrijkste uit het Wetboek voor dit onderzoek is een uitspraak die afstamt uit de Military Act van 1888. Zij stelt namelijk voorop dat gelijke overtredingen naar omstandigheden verschillend gestraft kunnen worden. Hierbij is een bekend criterium of de misdaden in vreedstijd of in oorlogstijd waren gepleegd.⁶⁵ Ook is er een verschil of de soldaat in actieve dienst was of niet.⁶⁶ Toen Robert Graves, nog voordat hij uitgezonden werd in Lancaster als officier voor het departement voor Speciale Reservisten op krijgsgevangenen lette, kreeg hij dagelijks te maken met desertie:

'[De mannen van het Welse platteland] hadden zich vlak voor de uitbraak van de oorlog bij het leger aangemeld, als een goedkope manier om een trainingskampvakantie te krijgen; maar langer doorgaan dan de gewoonlijke twee weken tergde hen. Ze deserterden voortdurend en moesten teruggebracht worden door de politie en leken meer bang te zijn voor de gevangenen, dan de gevangenen voor hen.'⁶⁷

Desertie was in het begin van de oorlog niet meer dan een verschijnsel waar de officieren zich zo nu en dan aan ergerden. Het is logisch dat niet elke deserteur een rechtszaak aan zijn broek kreeg. Maar

⁶⁰ Simon Wessely, 'Shell Shock or Cowardice? – The case of Harry Farr', 1 oktober 2008, <http://www.gresham.ac.uk/lectures-and-events/shell-shock-or-cowardice-the-case-of-harry-farr> (19 december 2011).

⁶¹ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 49.

⁶² Ibidem, 86.

⁶³ Bourke, *Dismembering the Male*, 96.

⁶⁴ Ibidem, 105.

⁶⁵ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 46.

⁶⁶ Ibidem, 50.

⁶⁷ Graves, *Goodbye To All That*, 73.

gedurende een oorlog een dergelijke overtreding maken kon fatale gevolgen hebben. De mannen waren nodig vanwege eindeloze tekorten in de frontlinie. De fysieke eisen waar vrijwilligers aan moesten voldoen om geaccepteerd te worden in het leger werden steeds verlaagd⁶⁸ en dit had als gevolg dat er steeds minder geschikte mannen aan het front kwamen, die bovendien maar een korte training genoten hadden. Dit bleef doorgaan totdat het Britse Leger in januari 1916 geen andere mogelijkheid zag dan de dienstplicht in te voeren. De militaire code werd strenger gevolgd om het verzuim tegen te gaan. Het harder optreden tegenover ontduiken zorgde ervoor dat het veinzen van ziektes een belangrijkere ontsnappingsmanier werd voor de soldaten.⁶⁹

Niet alleen de overdonderende vernietigingskracht van de oorlogswapens maakten de levens van de soldaten in de loopgraven tot een hel. Opperbevelhebber Sir Douglas Haig was erg gebrand op het handhaven van discipline in zijn leger. Hij vond 'de dagelijkse angst voor adequate bestraffing' van cruciaal belang om hem zo efficiënt mogelijk te laten werken.⁷⁰ Hij was van mening dat in die straffen lichamelijke ongemak en het stimuleren van het schaamtegevoel het belangrijkste waren. De gevangenis was natuurlijk geen optie, omdat de mannen in de loopgraven nodig waren en het op een dergelijk moment niet met zekerheid gezegd kon worden of de soldaat veel slechter af was in de gevangenis dan aan de frontlinie. Daarom golden de executies ook als afschrikwekkend voorbeeld voor soldaten die de mogelijkheid overwogen dezelfde overtreding te begaan. Er gaan verhalen rond dat de namen van de geëxecuteerden voor het begin van een slag zouden worden opgenoemd om de troepen te herinneren aan hun plicht.⁷¹

Halverwege 1916 had Haig een nieuw plan opgesteld, dat hij 'the Big Push' noemde. Zijn ontwikkelde tactiek hield in dat zijn mannen door middel van onafgebroken aanvallen het Duitse leger zou moeten kunnen verslaan. Deze 'slijtageoorlog' leek de opperbevelhebber de enige manier om de oorlog te voeren en tot een goede afloop te brengen. Toen ook deze tactiek niet de beoogde resultaten wist te bereiken verloor Haig al zijn geloofwaardigheid onder de troepen.⁷²

De neergang van de moraal in de loopgraven, de chronische tekorten aan mankracht en het niet kunnen doorbreken van de patstelling maakte ook van Haig een wanhopig man, zoals op het vonnisbriefje van soldaat Arthur Earp valt te lezen. Deze soldaat werd vervolgd voor het verlaten van zijn post gedurende hevige strijd. Hij was schuldig verklaard, maar een gratieverzoek werd ingediend vanwege de omstandigheden waaronder Earp zijn overtreding had begaan. Sir Haig, die als enige gemachtigde goedkeuring kon geven aan een executie, schreef als antwoord: 'hoe kunnen we ooit

⁶⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, 172.

⁶⁹ Ibidem, 94.

⁷⁰ Ibidem, 99.

⁷¹ Bergen, *Zacht en Eervol*, 349.

⁷² Holden, *Shell Shock*, 32.

winnen als dit soort verzoeken toegestaan worden? DH.⁷³ Hierop volgde zijn handtekening als bevestiging voor de uitvoer van de executie.

Wat we hieruit op kunnen maken is dat vanwege de moeilijke taak waar het leger mee belast is, zij een rechtssysteem bezit dat anders werkt dan het burgerrechtssysteem. De status van constante chaos in tijd van oorlog zorgt ervoor dat de legerleiding zich niet te lang druk kan maken over individuele zaken. Daarnaast heerst altijd het gevaar dat sleutelgetuigen konden komen te overlijden, want het oorlogsgeweld maakt hierin geen onderscheid.⁷⁴ Rechtszaken zijn daarom snel en worden alleen maar gehouden om af een toe de discipline van de militairen aan te scherpen. De mannen die geëxecuteerd zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog waren meestal schuldig aan hun tenlasteleggingen en zijn daarom volgens de maatstaven van toen terecht vervolgd. Het lijkt hardvochtig dat deze soldaten willekeurig zijn gekozen, maar het is te verwachten dat niet elke overtreder ter dood kon worden gebracht. De militairen waren te hard nodig. Daarom kunnen wij de militaire autoriteiten mogelijk van wreedheid betichten, maar niet van illegaliteit.

Doel bereikt?

We kunnen dus stellen dat de militaire autoriteiten in juridisch opzicht niet fout gehandeld hebben betreffende de executies van de soldaten in Noord-Frankrijk. De regels stonden genoemd in het Manual of Military Law en de soldaten wisten wat de consequenties zouden kunnen zijn als ze opgepakt zouden worden na hun overtreding. Ze waren niet allemaal overtuigd van de volhardendheid van hun meerderen, gezien het feit dat het overgrote deel van het aantal uitgesproken doodstraffen omgezet was in lichtere straffen (89%).⁷⁵ Dat had als gevolg dat vele terechtgestelden de ernst van hun positie niet inzagen en zichzelf op halfhartige manier verdedigden. Als iedereen om onderzoek door een dokter verzocht had of als de minderjarigen hun echte leeftijd hadden onthuld, dan zou de doodstraf ze misschien ontgaan kunnen zijn. Tijdens de Eerste Wereldoorlog hebben bij het Britse Leger in totaal rond de 300.000 militaire rechtszaken plaatsgevonden. In drieduizend gevallen heeft dat tot het vonnis doodstraf geleid.⁷⁶ Daarvan zijn 346 echt doodgeschoten, waarvan 305 voor lafhartig gedrag. Als we daarbij overwegen dat 5.363.352 mannen in het Britse Leger hebben gediend tijdens de Eerste

⁷³ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 143.

⁷⁴ Simon Wessely, 'Shell Shock or Cowardice? – The case of Harry Farr', 1 oktober 2008, <http://www.gresham.ac.uk/lectures-and-events/shell-shock-or-cowardice-the-case-of-harry-farr> (19 december 2011).

⁷⁵ Bourke, *Dismembering the Male*, 94.

⁷⁶ Simon Wessely, 'Shell Shock or Cowardice? – The case of Harry Farr', 1 oktober 2008, <http://www.gresham.ac.uk/lectures-and-events/shell-shock-or-cowardice-the-case-of-harry-farr> (19 december 2011).

Wereldoorlog⁷⁷, waarvan er meer dan 700.000 gesneuveld zijn,⁷⁸ dan valt het aantal executies daarbij totaal in het niet.

Maar misschien kunnen we het militaire gezag van Groot-Brittannië wel iets anders aanrekenen. Een belangrijke vraag is natuurlijk of de executies, die vooral als doel hadden een voorbeeld te stellen, daadwerkelijk dat beoogde doel hebben bereikt. Hebben ze inderdaad geholpen bij de handhaving van discipline of zijn de soldaten voor niets gestorven?

Het was moeilijk voor de commandanten om de discipline in hun eenheid hoog te houden. De vakkundige soldaten van de eerste dagen werden 'bedolven door de stroom van enthousiaste amateurs'⁷⁹ die een veel minder professionele verstandhouding met militaire discipline hadden. Daarna kwamen de dienstplichtigen, degenen die aanvankelijk geen zin hadden om vrijwillig in de oorlog te dienen. In gesprek met Robert Graves over de continuïteit van de regimentsmoraal deelt een kapitein van een bataljon mee:

'Wat mis is met ons is dat we een verdorven militair depot hebben. De dienstplichtigen zijn slecht, en dus hebben we te maken met een doorlopende reïnfectie. (...) In de laatste twee shows moest ik zelfs een man van mijn compagnie neerschieten, om de rest de loopgraaf uit te krijgen.'⁸⁰

Men kan zich goed voorstellen dat in een cruciale situatie een dergelijke spontane actie van een officier de troepen wel in beweging zet. Of je nu neergeschoten werd door je eigen baas of door de Duitsers, maakte in dat geval maar weinig verschil.

Maar had het officieel gebruik van de doodstraf ook eenzelfde afschrikwekkende uitwerking op de soldaten? Joanna Bourke denkt van niet: 'het heeft misschien de doden belet om verdere daden uit lafheid te begaan, maar de mannen waarvan de doodstraf omgezet was in een andere straf begingen vaak dezelfde overtreding weer'.⁸¹ Van Bergen bevestigt dit en voegt daaraan toe dat de Australiërs de doodstraf niet kenden en 'van hen is veel te zeggen, maar niet dat ze over het algemeen laffer waren dan de Britten'. Daarnaast trekt hij een parallel met moordenaars uit de burgermaatschappij, die ook niet weerhouden werden door de doodstraf.⁸² Toch zullen we nooit met zekerheid kunnen zeggen dat er niet vaker gedeserteerd zou worden als de doodstraf op de overtreding niet gehanteerd werd.

Wel kunnen we stellen dat de laatste executies van weinig nut lijken te zijn. De wapenstilstand die op 8 november 1918 van kracht ging kwam niet uit de lucht vallen. De laatste twee geëxecuteerden

⁷⁷ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 395.

⁷⁸ The War Office. *Statistics of the Military Effort of the British Empire During the Great War 1914–1920* (Londen 1922). 237.

⁷⁹ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 37.

⁸⁰ Graves, *Goodbye To All That*, 194.

⁸¹ Bourke, *Dismembering the Male*, 95.

⁸² Bergen, *Zacht en Eervol*, 357.

voor lafhartig gedrag in de Eerste Wereldoorlog waren Ernest Jackson en Louis Harris. Hun straf werd volbracht op de laatste dag van de oorlog, 7 november 1918. De legerleiding was op de hoogte van het op handen zijnde einde van het conflict en daarom geldt hier de rechtvaardiging 'straffen omwille van een voorbeeld' niet.

Zelfs al geloofden de militaire autoriteiten oprecht in het vermogen van de doodstraf om honderden andere soldaten af te schrikken om dezelfde overtreding te begaan, toch waren zij gedurende de oorlog steeds minder bereid soldaten neer te schieten. Het aantal uitgevaardigde doodstraffen tijdens de Eerste Wereldoorlog groeide tot aan het einde van 1916, waarna het aantal langzaam, maar geleidelijk daalde. De uitgevoerde executies laten echter een heel andere curve zien. De cijfers tonen een piek in het midden van 1915, waarna het aantal geëxecuteerden in verhouding met de hoeveelheid mannen die in de BEP dienden sterk daalden.⁸³

We kunnen alleen naar de redenen speculeren. Corns en Hughes-Wilson zeggen dat in de periode 1914-1918 voor de humanitaire standaarden in de BEP valt te pleiten. Tijdens de Eerste Wereldoorlog hebben verdacht weinig muiterijen plaatsgevonden aan Britse zijde. Het aantal mannen dat is beschuldigd van dit halsmisdrijf is gering. Slechts drie soldaten zijn daadwerkelijk doodgeschoten. Misschien had de groeiende humaniteit in de samenleving ook zijn effect op het leger.

Een andere reden kan zijn geweest dat de militaire autoriteiten meer bereid waren om de mannen die aan 'neurasthenie' leden als ziek te bestempelen in plaats van hen van lafheid te beschuldigen. Dat kwam doordat deze mannen eigenlijk 'typisch ervaren soldaten waren, die achttien maanden in het leger hadden gezeten, waarvan tien in het buitenland'. Sommige hadden zelfs medailles gewonnen en waren bereid terug te keren naar het leger'.⁸⁴ Als dit soort mensen doodgeschoten zou worden, dan zou de moraal beslist breken.

Pas halverwege 1917 werd shell shock gezien voor wat het echt was: een tijdelijke psychologische instorting door de spanningen van de oorlog.⁸⁵ Van Bergen zegt daarover: '[psychisch niet gebroken zijn] heeft weinig te maken met grotere koelbloedigheid, sterkere zenuwen, harder gestel, moed of karakter. (...) het was veelal een zaak van geluk. (...) de aflossing kwam net op tijd; men raakte lichamelijk licht gewond. Het kon natuurlijk ook pech zijn. Voordat de soldaat de kans kreeg door te draaien was hij al zwaargewond of gesneuveld'.⁸⁶

Er zat ook nog een politieke verklaring achter soepelere opstelling. Joanna Bourke vertelt dat de verhouding tussen officieren en soldaten aan het front 1:30 was, terwijl de verhouding gewonde officieren en soldaten 1:24 was. Maar qua psychologisch letsel stonden de verhoudingen heel anders, 1:6. Officieren leden dus veel vaker aan vormen van angstneurosen dan gewone soldaten. Het zou politiek

⁸³ Corns en Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone*, 505.

⁸⁴ Bourke, *Dismembering the Male*, 111.

⁸⁵ Holden, *Shell Shock*, 43.

⁸⁶ Bergen, *Zacht en Eervol*, 230.

moeilijk zijn geweest als de militaire autoriteiten al deze officieren zouden moeten beschuldigen van lafhartig gedrag, omdat de gevolgen groter zijn zowel in het veld als op het thuisfront.

Misschien was het leger ervan overtuigd geraakt dat de executies niet het effect hadden waar het op hoopte. Misschien is men tot de conclusie gekomen dat vechten omdat er iemand met een pistool in je rug staat uiteindelijk niet de motivatie zou brengen om de Britten *over the top* te laten gaan.

Wat de reden ook mag zijn geweest, in 1930 kwam er een einde aan de doodstraf op militaire overtredingen. Op desertie en 'lafheid in aangezicht van de vijand' stonden vanaf toen lichtere straffen.

De Shot At Dawn Campaign heeft meer dan vijftien jaar gelobbyd voor een algeheel pardon voor de geëxecuteerde soldaten in de Eerste Wereldoorlog. Aanvankelijk stond dit de regering natuurlijk tegen, omdat ze ten eerste een fout zouden moeten toegeven. Ten tweede zouden ze elke zaak opnieuw moeten nakijken of hij wel rechtvaardig verlopen was, met de moeilijkheid dat niet alle administratie meer compleet was. Ten derde zou de regering dan maar moeizaam een lijn kunnen trekken tussen de militairen die van lafhartig gedrag beschuldigd waren en de mannen die iemand vermoord hadden. Dat zou niet eerlijk zijn omdat a) in Groot-Brittannië op beide overtredingen geen doodstraf meer stond en b) wij niet kunnen oordelen of de moordenaars een grotere misstap begaan hebben in oorlogstijd dan de lafaards. Ten derde zullen de moordenaars waarschijnlijk net zo veel geleden hebben onder de wreedheden van de oorlog als de andere geëxecuteerden en was hun daad misschien ook zelfs een voortvloeisel uit een zieke of zwakke gemoedstoestand. Met al deze complexiteiten moest de Britse regering rekening houden bij het overwegen van een militair pardon. In wetenschappelijk-historisch opzicht ben ik gezien het voorgaande van mening dat de overheid het verzoek niet had kunnen inwilligen. Toch hebben ze uiteindelijk in 2006 het pardon verstrekt. En tot op de dag van vandaag is er niemand geweest die dit schikking heeft proberen aan te vechten.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik geprobeerd licht te werpen op een klein aspect uit de Eerste Wereldoorlog. Zoals de discussie over de noodzaak van de oorlog vrijwel nooit zal eindigen, zal ook de kwestie van de rechtvaardigheid van de executies nooit opgelost worden. Met het verlenen van een militaire pardon kunnen in ieder geval de nabestaanden met een gerust hart en zonder gevoel van schaamte terugkeren naar het alledaagse leven.

De wortels van de 305 soldaten die geëxecuteerd zijn van lafhartig gedrag, liggen in de verloren wereld van voor de Eerste Wereldoorlog. Wij kunnen ons maar moeilijk een voorstelling maken van die wereld, omdat de deugden en gewoonten ons vreemd doen voorkomen. In Groot-Brittannië kwam een welvarende samenleving tot stand, meevarend op de successen van industrialisatie en economische

groei. Maar er was ook tijd voor plezier en in alle lagen van de samenleving sprongen talrijke organisaties uit de grond om de individuen in de behoefte aan het delen van interesses en hobby's te voorzien. Natuurlijk waren deze organisaties aangepast aan de ongeschreven regels van de streng gestructureerde negentiende-eeuwse maatschappij, waar autoriteit en hiërarchie de toon zetten.

In deze samenleving leerden de mannen en vrouwen de rollen aan te nemen die van hen verwacht werden. Voor de Britse jongemannen draaide het om de juiste balans te vinden tussen enerzijds individuele robuustheid en anderzijds kameraadschap, groepsgevoel. Deze opleiding vonden ze bij jeugdverenigingen en bij de ultieme organisatie die mannelijkheid verkondigde en waar de verenigingen hun systeem naar gevormd hadden: het leger. Toen de oorlog tussen de grote mogendheden van Europa in 1914 losbarstte meldden in Groot-Brittannië direct duizenden vrijwilligers zich aan om een bijdrage te leveren. We kunnen echter concluderen dat dit niet de oorlog was waarvoor de militairen getraind waren, vanwege de verrassende kracht van de nieuwe vuurwapens sinds het laatste conflict ontwikkeld waren. De nieuwe oorlogsvoering vroeg meer van de militairen dan ze verwacht hadden en miljoenen van hen hebben dat met hun leven moeten bekopen. De druk van constante stress over de vraag of hun tijd gekomen was maakte van de overige soldaten verwarde individuen. 'Hou je angst onder controle!' en 'kom op voor je kameraden!' waren militaire idealen die langzaam vervaagden in de chaos van de strijd.

Sommige soldaten besloten, niet altijd even bewust, om een drastische actie te ondernemen. Voor hen lag de enige oplossing om het oorlogsgeweld te ontlopen in het ontduiken van hun plicht, hetzij door te deserteren dan wel door bevelen van bovenhand te negeren. Deze daden waren logischerwijs illegaal, omdat de mannen zich aan hun gelofte behoren te houden om het vaderland met alle kracht te verdedigen. Daarom worden militairen die buiten oorlogstijd deserteren veel minder hard aangepakt worden. Maar niet alle soldaten hadden de overtreding evengoed overwogen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog deed zich namelijk een nieuw fenomeen voor, een ziekte die *shell shock* genoemd werd. Shell shock vormde een levende nachtmerrie voor de militaire autoriteiten, omdat de ziekte zich om onverklaarbare redenen uitte in een zenuwzinking bij de soldaten. Ook was er een grote variatie in symptomen, zodat niet altijd duidelijk kon worden aangetoond wie echt aan shell shock leed en wie niet. Omdat ook 'gezonde' soldaten nogal eens gebruik maakten van de term shell shock om bepaalde gevaarlijke situaties te vermijden, werden vele echte slachtoffers van de aandoening niet geloofd. Daarom was de legerleiding niet altijd geneigd dergelijke excuses voor laf gedrag te accepteren. Of beter gezegd, permitteren, want de Britten leden een chronisch tekort aan mankracht in de frontlinie en een aanzienlijke mate van uitval was zeer ongewenst. Daarom werd af en toe werd, omwille van een voorbeeld, om troepen weer wat discipline bij te brengen, een van de vele overtreders geëxecuteerd.

De willekeur waarmee het leger deze 'slachtoffers' uitkoos komt bij ons wreed over. Tevens zijn er nog een aantal vraagtekens te plaatsen bij het verloop van individuele zaken. Beschuldigten zouden

zelden op de hoogte zijn van hun rechten of op voorhand benadeeld worden, nog voor de rechtszaak plaatsvond. Desondanks hebben de militaire autoriteiten hun optreden in de oorlog met hart en ziel verdedigd. Vanwege zijn aparte status in de maatschappij heeft het leger altijd eigen regels gehad. Als we het Manual of Military Law uit 1914 erop naslaan dan valt meteen op dat de code een stuk strenger is dan het strafrecht voor gewone burgers. De noodzaak voor hardere wetten spreekt voor zich: overtredingen kunnen fatale gevolgen hebben in oorlogstijd. Militaire overtredingen werden onderworpen aan de Field General Court Martial, de rechtbank die strak volgens de procedures te werk ging die voorgelegd werden in het militair wetboek, ondanks dat later vaak werd gesuggereerd dat dat niet het geval zou zijn geweest.

Als het vonnis doodstraf uitgesproken werd, ging het vonnis naar de opperbevelhebber van het leger, die gedurende de oorlog in negen van de tien gevallen de straf liet omzetten naar een lichtere straf. Over de mannen die uiteindelijk geëxecuteerd werden kan alleen met zekerheid gezegd worden dat ze extreem ongelukkig waren. Want uiteindelijk blijken de executies de militaire autoriteiten niet gegeven te hebben waarop ze hadden gehoopt. De mannen bleven deserteren en de patstelling van de Eerste Wereldoorlog werd niet doorbroken. In 1930 werd de doodstraf op militaire overtredingen uiteindelijk afgeschaft. Of politieke of juist emotionele motieven daarbij de boventoon hebben gevoerd is niet duidelijk, maar wel dat het idee van de onbreekbaarheid van robuuste soldaten voor altijd was ondermijnd.

Primaire Bronnen

Graves, Robert, *Goodbye To All That* (1929).

Public Record Office, Kew - File No: WO71/509

Literatuur

Bergen, Leo van, *Zacht en Eervol: Lijden en sterven in een Grote Oorlog* (Nijmegen 1999).

Bourke, Joanna, *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and the Great War* (Londen 1996).

Bourke, Joanna, 'Effeminacy, Ethnicity and the End of Trauma: The Sufferings of 'Shell-Shocked' Men in Great Britain and Ireland, 1914-39', *Journal of Contemporary History*, Vol. 35, No. 1 (2000) 57-69.

Bourke, Joanna, 'Masculinity, Men's Bodies and the Great War', *History Today*, Vol. 46 Issue 2, (1996) 8-11.

Corns, Cathryn en John Hughes-Wilson, *Blindfold and Alone: British Military Executions in the Great War* (Londen 2001).

Holden, Wendy, *Shell Shock* (Londen 1998).

Putkowski, Julian en Julian Sykes, *Shot at Dawn: Executions in World War One by Authority of the British Army Act* (1998).

War Office, The, *Statistics of the Military Effort of the British Empire During the Great War 1914-1920* (Londen 1922).

Geluidsfragmenten

Taylor, Lauri, 'Thinking Allowed: Conscientious objecting in World War One', 6 januari 2010, <http://www.bbc.co.uk/programmes/boopktr5> (21 december 2011).

Taylor, Lauri, 'Thinking Allowed: World War One emotions', 9 september 2009, <http://www.bbc.co.uk/programmes/boomgd81> (21 december 2011).

Internet

Robinson, Bruce, 'The Pals Battalions in World War One', 3 oktober 2011,
http://www.bbc.co.uk/history/british/britain_wwone/pals_01.shtml (15 januari 2012).

Shot at Dawn Campaign, <http://www.shotatdawn.info/> (20 januari 2012).

Taylor-Wiffen, Peter, 'Shot at Dawn: Cowards, Traitors or Victims?', 3 maart 2011,
http://www.bbc.co.uk/history/british/britain_wwone/shot_at_dawn_01.shtml (15 januari 2012).

Wessely, Simon, 'Shell Shock or Cowardice? – The case of Harry Farr', 1 oktober 2008,
<http://www.gresham.ac.uk/lectures-and-events/shell-shock-or-cowardice-the-case-of-harry-farr> (19 december 2011).

Wilfred Owen Association, The, <http://wilfredowen.org.uk/home/> (13 december 2011).